

Fig. 1. Århus hospital. Kirkesalen med den møblering, som fjernes ved restaureringen i 1950'erne. Tegning af Mariane Thomsen. Privateje. — *Drawing of the chapel and the furniture which was removed during restauration in the 1950's.*

ÅRHUS HOSPITALS KIRKESAL

VOR FRUE KLOSTERS KIRKE

Almindeligt hospital i Århus oprettedes efter reformationen og installeredes i det forhenværende dominikanerkloster; dets eksistens og ejendomme bekræftedes 1541 af Christian III (p. 1003—05). I de første hundrede år gjorde kapellanen ved Vor Frue kirke tjeneste som præst ved hospitalet. I perioden 1642—90 opnåede institutionen sin egen præst, men derefter genoprettedes den ældre ordning¹; siden 1845 har sognepræsten ved Vor Frue kirke fungeret som hospitalspræst².

I åben forbindelse med lemmestuerne var opstillet alter og prædikestol, og herover hævdede sig på bygningens tag et tømret spir med hospitalets to små klokker; disse indretninger nævnes første gang ved midten af 1600-tallet³. Opstillingen af et sygestuealter og den hele ordning må gå tilbage til stiftelsens første tid (jfr. altersølv) og synes at have været beslægtet med de møbleringer, der kendes fra tilsvarende institutioner⁴.

Efter at Århus fattigvæsen, der siden 1749 havde haft bl.a. skolelokale i hospitalets bygninger⁵, 1857 opsgav sit lejemål, kom det på tale at ombygge klosterlængerne. Midlertidigt gennemførtes 1862 en ændring af indgangsforholdene ved bedesalen, som kirkerummet benævntes i disse år⁶. V. Th. Walther, der var i færd med restaurering af Frue kirke (p. 1075), arbejdede 1865—67 med et projekt til hospitalskompleksets fornyelse, men justitsministeriet, under hvem stiftelsen sorterede, fandt forslaget for bekosteligt og kunne ikke tilråde, at arbejdet blev overdraget Walther.

Henrik Frost 1973

Fig. 2. Århus hospital. Kirkesalen set fra syd. — Chapel seen from south.

Ministeriet, der i samme periode behandlede en sag om hospitalets omorganisation⁷, stillede spørgsmålstejn ved kapellets bevarelse og udbad sig 1869 et reduceret ombygningsforslag⁸. Det var formentlig hospitalsledelsen, der da fandt frem til den løsning, at vestfløjens store, hvælvede rum, som man anså for klostrets refektorium, blev »bibeholdt og restaureret, såvidt muligt i sin oprindelige skikkelse, til anvendelse dels til højtidelige lejligheder, dels som bedesal, til hvilken anvendelse det forsynes med alter og knæfald, der dog må kunne borttages«⁹.

Jernbanearkitekten N. P. Holsø og den kgl. bygningsinspektør for Nørrejylland L. A. Winstrup fremstillede 1871 hver sit ombygningsforslag, hvor Winstrups var mest nænsomt over for det eksisterende. 1874 afgav F. Meldahl til indenrigsministeriet en erklæring, hvor han fandt forslagene for vidtgående; bl.a. skulle det »store, hvælvede, gamle Rum ved Porten« sløjfes ifølge Holsøes projekt, og Meldahl henstillede, at sagen blev forelagt Det særlige Kirkesyn⁹, som han selv var medlem af. Denne opfordring ses ikke at være blevet fulgt, og Holsø kom til at forestå den ombygning, som gennemførtes 1877—79¹⁰. Det omtalte rum skånedes ligesom dele af vestre længe, men østfløjen og det meste af nordfløjen blev revet ned og erstattet af de nuværende bygninger. Hermed forsvandt også det hjørneafsnit, hvori alter og prædikestol havde været opstillet. 1879 indsendtes tegninger og overslag vedrørende den nye kirkesal, som imidlertid først kunne meldes færdig 1888¹¹. 1927 blev salen ordnet og istandsat ved R. Frimodt Clausen, foranlediget af fremdukkede sengotiske kalkmalerier; i 1950'erne iværksatte kommunen en restaurering af vestfløjens middelalderlige rum under ledelse af Aksel Skov¹² (jfr. p. 1008 og 1078).

Ved kgl. resolution af 22. september 1950 ændredes stiftelsens navn fra Aarhus hospital til Vor Frue kloster.

Fig. 3. Århus hospital. Kirkesalen set fra nord. *Chapel seen from north.*

Henrik Frost 1973

Kirkesalen i vestfløjens stueetage (Fig.4, A, jfr. p. 1013, fig. 5, 3) er indrettet i et middelalderligt rum, der indtager hele bygningens bredde og er tre hvælv-fag langt og to bredt. Den rektangulære hal måler 8,7 x 7 m og midtdeles i længderetningen med to søjler. Alle vægge og mure, der præges af skiftende tiders brug og ikke mindst af den nylige restaurering, er udført i munkesten i overvejende munkeforbandt. Gulv af ølandsfliser. Rummet får lys fra vest gennem tre, relativt brede, spidsbuede, til begge sider dobbelt falsede vinduer, der er en rekonstruktion fra sidste istandsættelse. Ved samme lejlighed blændedes en døråbning i nordvæggens østre fag. Et vindue mod gården var vist blevet lukket allerede dengang, rummet omdannedes fra sygestue til kapel. I sydvæggen var 1927 fremdraget og istandsat to fladbuede nicher¹³, der er to sten dybe, 135 cm høje og har bund 45 cm over gulvet; ved restaureringen i 1950'erne retableredes den fladbuede, i siderne behuggede døråbning i væggens østre side. Såvel de seks spændstige krydshvælv, der hviler på forlæg i væggene, som længdeaksens to søjler har vederlag omtrent i højde med bunden af vinduerne, hvilket er medvirkende til det præg af elegance og overskuelighed, som behersker rummet. Alle gjordbuer og ribber er muret med formsten, beslægtet med dem i korsgangen (p. 1055, Fig.40,6), og i toppen af hvert fag sid-

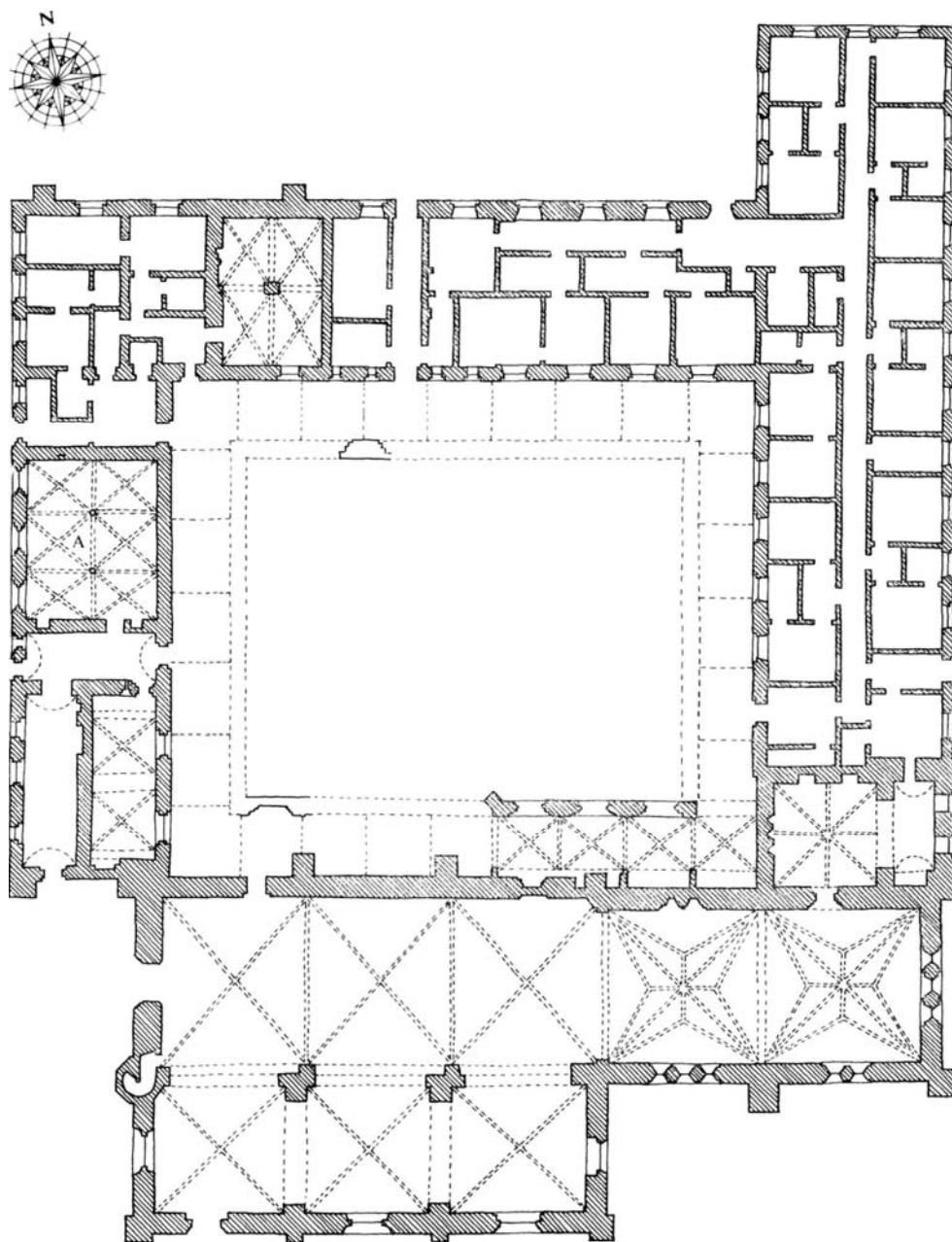

Fig. 4. Vor Frue kirke og Århus hospital, kaldet Vor Frue kloster. Grundplan 1:400 af kompleksets rumindretning 1976, jfr. p. 1013, fig. 5. Tegnet af KdeFL på grundlag af p. 1043, fig. 30 (kirken), tegninger af Aksel Skov 1950 og 1955 samt af Jørgen Malling og Jens Vilhelmsen 1975 (fløjene), C. M. Smidt 1905 og C. G. Schultz 1957 (korsgangen). Nuværende hospitalskirkesal mærket A. Ground plan 1:400 of the complex 1076, cf. p. 1013, fig. 5. The present hospital chapel marked A.

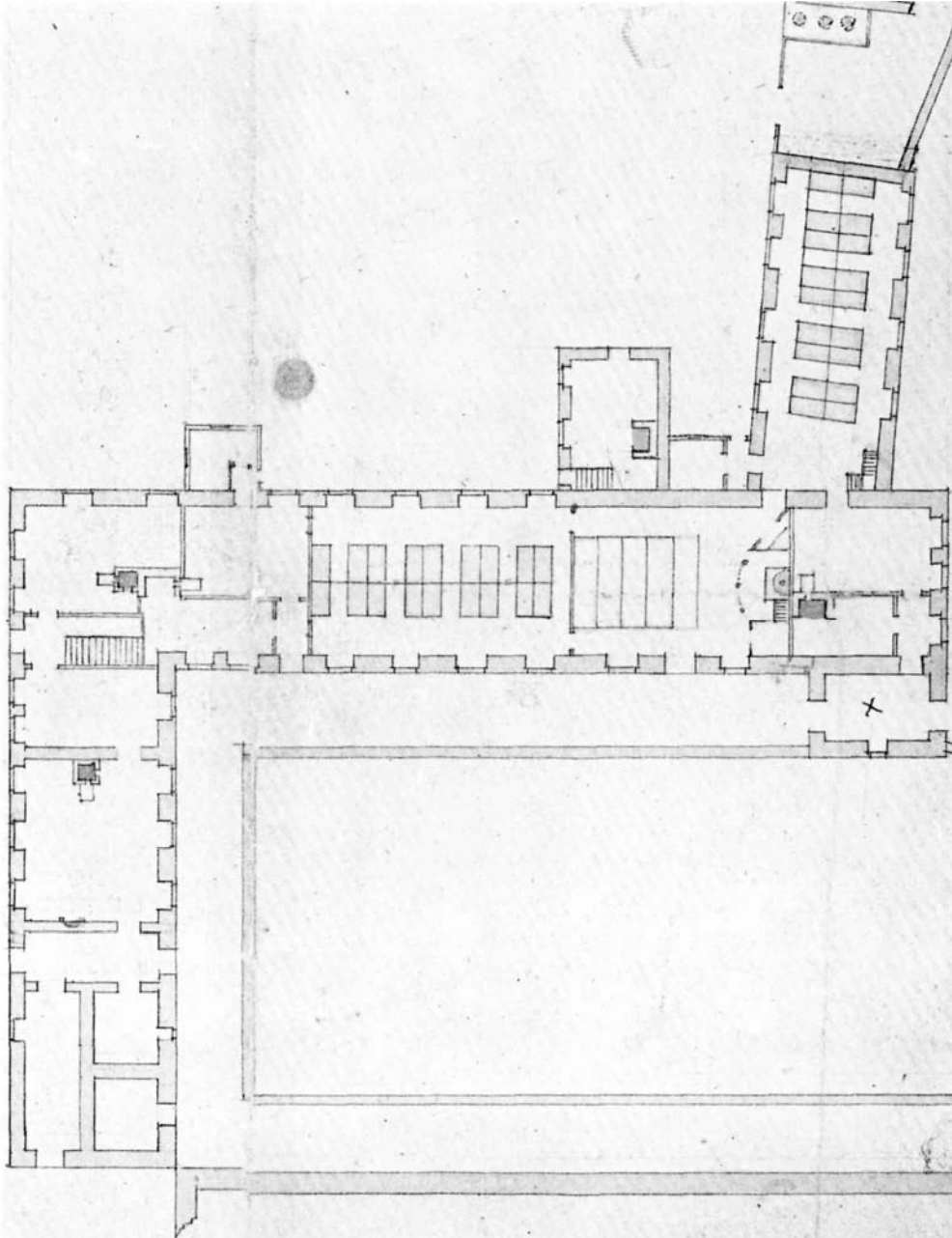

Fig. 5. Århus hospital. Usigneret og udateret grundplan af klosteranlæggets nordre og vestre fløj 1:400. Ikke benyttet projekt, muligvis af Kruse og Hiernøe, og formentlig udført i forbindelse med ombygninger i slutningen af 1700-tallet (p. 1296). Statsbiblioteket. — *Unsigned and undated ground plan of the north and west wings of the complex 1:400. Plan not carried out, but presumably drawn in connection with conversions at the end of the 18th century.*

der en rektangulær slutsten. På kapitælernes overside er lagt et skifte af normale munkesten, hvorpå ribberne er muret. Begge søjler er 167 cm høje og består af ældre, sammenbragte komponenter; samlingernes bly er synlig i fugerne. De rustikke baser af grålig granit er genanvendte terningkapitæler, og hver har to udekorerede sider, hvilket røber deres oprindelige placering i en portal. Søndre søjlefod, der er 24 cm høj med sidelinier på 30 cm, er dekoreret med en cirkulær skive i hvert af de forsænkede, halvcirkulære felter (fig. 7). Nordre, hvis tilsvarende mål er 25 og 28 cm, har på sine to reliefbehandlede sider indbyrdes lidt forskellige udgaver af et plantemotiv (fig. 7), der i første halvdel af 1200-tallet var ret udbredt i Jylland.

Hvert søjleskæft, hvoraf det søndre er i to stykker, er af grå, vistnok gullandsk kalksten med spor af bemaling, og 112 cm høje med diameter på 19 cm. Cylindrenes overflade er opnået ved tilhugning uden drejeanordning.

Også begge de fornemme kapitæler, der 1833 fangede Høyens opmærksomhed¹⁴, er hugget i den grå kalksten og er formentlig importvarer fra Gotland; de er 31 cm høje, inklusiv den nedre, spidsryggede vulst og topledet, der består af hulkel og platte. Den kvadratiske overside har en sidelængde på 36 cm. Søjlehovederne er indbyrdes forskellige varianter af knopkapitælet (fig. 6), men begge repræsenterer glimrende det af cisterciensiske prototyper dominerede formsprog, som rådede omkring midten af 1200-tallet¹⁵.

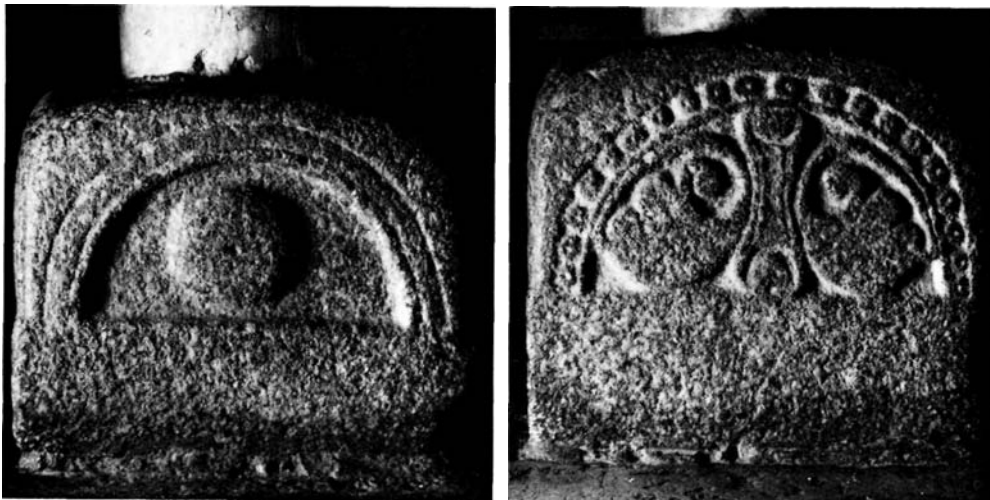
Uden en nøjere undersøgelse af vestfløjens ældre dele, hvilket ligger uden for Danmarks Kirkers rammer, kan en række bygningshistoriske spørgsmål vedrørende kirkesalen ikke besvares¹⁶. Imidlertid fremgår det umiddelbart, at sydvæggen, som skiller rummet fra den tøndehvælvede tværgang, er sekundær i forhold til fløjens ydermure. Overhvalvningen, der at dømme efter ribbeprofilet kan være udført omkring midten af 1400-tallet, synes at være yngre end denne mur. De noget anmassende kalkmalerier, der hører hjemme i middelalderens slutning (jfr. nedenfor), lader formode, at rummet ved denne tid var genstand for klosterledelsens særlige bevågenhed, og måske er de store vinduer etableret samtidig med vægbillederne. Rummet har nem forbindelse til omverdenen og kan ved sin placering i komplekset formodes at have haft en funktion i relation til klosterets udadvendte virksomhed, måske som auditorium eller spisesal for gæster og lægbrødre¹⁷.

Den *†kirkestue*, der blev opgivet ved ombygningen 1877—79, har ved denne tid været et simpelt fladloftet rum, der indtog hjørnet mellem kompleksets nordre og østre fløje (jfr. p. 1013, fig. 5,2). Denne lokalisering kan, omend med usikkerhed, følges tilbage til midten af 1600-tallet, da alter og prædikestol nævnes første gang³. Beliggenheden af hospitalets kirkeafsnit har udvendigt været angivet af den *†tagrytter*, som 1663³ siges at stå over sygestuealtret (jfr. nedenfor). Alle levn af ældre indretninger forsvandt ved de to klosterfløjers nedriv-

Henrik Frost 1973

Fig. 6. Århus hospital. Kirkesalen. Søjlekapitælerne, t.v. søndre, t.h. nordre (p. 1294). — *Capitals, south on left, north on right.*

Henrik Frost 1973

Fig. 7. Århus hospital. Kirkesalen. Vestsiden af søndre søjlebase og nordsiden af nordre (p. 1294). - *West side of south column base and north side of the north.*

ning i 1870'erne. Lejlighedsvis fund af formsten¹⁸ lader imidlertid antage, at der her oprindeligt har befundet sig nogle af anlæggets fornemme sale. Et fotografi af et parti af østre længes gårdfacade for nedbrydningen¹⁹ viser nogle store (tilmurede) åbninger i muren, hvilket styrker en antagelse af, at dominikanernes kapitelsal på traditionel måde har ligget i denne fløj²⁰. Den unggotiske døråbning på gårdfacaden af nordre længe²¹ angiver, at denne del af klostret er jævnaldrende med kirkens kor (p. 1058) og sikkert udgør anlæggets ældste del.

1574²² omtales hospitalet som noget bygfaldent, og lensmanden fik besked om at sætte det i stand på kongens regning. 1693—99 og i de første år af 1700-tallet foretog muremestrene H. J. Biihl og Jørgen Brockvild samt en række andre håndværkere ret omfattende ombygninger og reparationer af øst- og nordfløjene; det nævnes³ bl.a., at omstøbning af tagenes bly foregik i domkirken (jfr. p. 297). I det indre renoveredes sygesalene inklusiv kirkeafdelingen; af arbejdets regnskaber synes at fremgå, at rummet, hvor prædikestolen var opstillet på en høj, muret fod (jfr. inventarafsnittet), var afskilret over for både karle- og kvindestuen med »sprinkelværk«, der ved denne lejlighed smykkedes med bl.a. ni store, drejede knopper, udført efter tegning. I hver skærmvæg, der måske var kombineret med et galleri, sad en dør ind til den respektive sygestue. Gulvet, der ser ud til at have været gennemgående og af mursten, blev ved hovedstandsættelsen nylagt, og loftsbjælkerne malet røde med limfarve. 1727²³ repareredes nogle lokaler og de tre sider af korsgangen, som tilhørte institutionen.

I tiden efter 1769 sandede hospitalet ved salg af fæstegods²⁴ midler til en større udbedring, og i den anledning indhentede forstanderen 1772 hos bygmester Anders Kruse tegning²⁵ og nogle år senere hos muremester J. F. Colwitz²⁶ og snedkermester Berent Meyer tilbud på dels en hovedforandring, dels en generalreparation. Den som fig. 5 gengivne tegning er udsnit af et usigneret og udateret blad²⁷, der synes at høre hjemme i denne sammenhæng, og som gengiver hospitalets vest- og nordfløj samt sidstnævntes udbygninger. Der kan ikke være tvivl om, at tegningen røber et forslag om at flytte kirke-afsnittet, men ved den efterfølgende ombygning bevaredes det i hjørnet mellem anlæggets øst- og nordfløj, hvor det registreredes af Jacob Kornerup 1858.

Rentekammerets bygningsadministration, der 1785 hørtes angående ombygningsplanerne, anbefalede, at man overvejede en fuldstændig istandsættelse, men et par uger senere fik hospitalet lov til selv at disponere²⁸. Forandringer i lokalernes brug var en medvirkende foranledning til den ombygning, som gennemførtes 1785—86, hvorved korsgangens tre sider samt øvre etage på østre og nordre længer blev sløjfet²⁹ (jfr. p. 1072). Det fremgår ikke, hvad der ved denne lejlighed blev foretaget ved sygehuskapellet (jfr. lysekronen nr. 1).

Tegninger fra nedrivningsperioden (jfr. p. 1013, fig. 5) viser rummets indretning med alteret opstillet ved østvæggen foran et blændet vindue. I to af kapellets vægge var der indgang fra de tilstødende fruentimmerstuer, hvor gulvet i nordfløjens lå lavere end i kirkesalen. På grundplanen bemærkes iøvrigt en forstue på det sted i hjørnet ved den lange udløberfløj, hvor Jacob Kornerup 1858 havde registreret en tilmuret, »gammel Dør«. Arrangementet må være identisk med den »passende« indgang, som muremester Jensen på forstanderens initiativ udførte 1862⁶.

†*Tagrytter*, placeret nær nordgavlen på kompleksets østfløj, kendes fra Resens byprospekt, der viser Århus ved midten af 1600-tallet (p. 1003, fig. 1). 1648/49 og 1654/55³ forstærkedes spirets forankring i tagværket, men 1661 meldes, at det rystede og slingrede ved ringning. Ved en efterfølgende, omfattende reparation brugtes et større parti brædder til beklædning. 1691/92³ var klokketårnet så forfaldent, at det blev taget ned, hvorefter hullet i taget lukkedes med tagsten. En lille †*vindfløj* af kobber på en rusten jernstang nævnes samme år i hospitalets inventarium.

KALKMALERIER

Rummet, hvori hospitalskirken nu er installeret, smykkedes 1517, d.v.s. i klosterinstitutionens sidste periode, på vægge og hvælv med kalkmalede figur-scener og dekorationer. Heraf er en væsentlig part fremdraget, konserveret og partielt udbedret af Harald Borre 1927 samt genrestaureret af samme 1956³⁰.

Nordvæggen er fra gulv til et niveau et par skifter over hvælvvederlag dekoreret med et sort/hvidt flisemønster, der er rekonstrueret på det tilmurede dørsted (jfr. p. 1291). Herover er der i hvert skjoldbuefelt med tilstødende hvælvkappe et større maleri, udført som konturtegnung og farvelagt under udnyttelse af væggenes hvide flade. I *vestre felt*, der nu fungerer som altertavle, fremstilles den dobbelte *forbøn for menneskeheden*: Vorherre, flankeret af Kristus og to personer, formentlig Maria og Johannes (fig. 8). Den skæggede Gudfader troner frontalt på et ornamenteret, kasseformet sæde, der står på et sort/hvidt, diamantmønstret tæppe, lagt på scenens plankegulv. Vorherre, hvis værdighed angives af tiara og glorie samt scepter og æble, som han holder i hænderne, er iført hvid, folderig kappe med bred, rødbrun krave og rødbrunt foer; foroven holdes kappen sammen af et rundt, rødbrunt smykke. På sin højre side indrammes Vorherreskikkelsen af en gul og hvid skybræmme, på sin venstre af gule og hvide stråler. I feltets vestre side står den opstandne Kristus i hvid, stærkt bevæget kappe med bred, grøn/hvid krave, med naglegab i den bevarede hånd, pegende på såret i siden. Hans hår og skæg er rødbrunt, og den hvide glories tungebort tegnes med sort. Bag og over Kristus er tre rød- og gulhårede engle, i lange hvide dragter, fremførende redskaber fra Jesu lidelseshistorie: spydet, stagen, søjlen og stigen.

På Vorherres venstre side ses den dårligt bevarede tegning af to personer, hvoraf den ene er iført hvid kjole. Af den anden skimtes et hoved med glorie. Det er antagelig Maria og Johannes døberen, som her var placeret som pendant til Kristus. Ovenover flyver en engel, der muligvis har holdt et skrift-bånd. Øverst på hvælvkappen krones scenen med en stor kolbeblomst, hvorfra der udgår viltert planteslyng, malet med rødbrune og gule farver.

Fig. 8. Århus hospital. Kirkesalen, kalkmaleri 1517: Den dobbelte forbøn: Vorherre bønfoldet af Kristus (t.v.) og formentlig Maria og Johannes (t.h.) (p. 1297) — North wall of the chapel, mural 1517. The double Intercession: The Lord beseeched by Christ (left) and presumably Mary and John (right).

I nordvæggens østre felt er et kun delvis bevaret billede af *Kongernes tilbedelse* (fig. 9). I midten sidder Maria med glorie og har på sit skød Jesusbarnet, som af en kappeklædt, skægget mand får overrakt en genstand, der ligner en flettet taske. Maria flankeres af engle, og sammen med manden sidder hun i en bygning, der bl.a. antydes ved rødt tegltag, mens der ved hendes side er stillet en snoet lysestav. På denne centrale gruppes venstre side står to fornemt klædte mænd, hvoraf i alle tilfælde den ene har glorie; henvendt til den anden, der ved sortgrå ansigtsfarve er karakteriseret som Caspar, peger han hen på de siddende. I billedets vestre side knæler en skægget Josef med glorie, iført en grågrøn kappe med rødt slag og bred, grøn krave. I tilknytning til sidefigurerne tegnes blomster og blade, der meddeler, at disse optrin foregår uden for huset. Over scenen svæver en engel med et tomt skriftbånd.

På rummets *hvælv*, hvis ribber er bemalet med langsgående, rødbrune og okkergule striber, er over østvæggen, forneden på fire af kapperne, malet profane figurer, der karakteriseres ved deres redskaber³¹. Over nordre gjordbue-vederlag ses to bønder (fig. 10), over søndre dels en landsknægt med blæseinstrument(?) og rød/hvidstribet fane, dels en musikanter med fløjte og tromme (fig. 11).

Fig. 9. Århus hospital. Kirkesalens nordre væg, kalkmaleri 1517: De hellige Trekongers tilbedelse (p. 1298). — North wall of the chapel, mural 1517. *The Adoration of the Magi* (cf. fig. 2).

I rummets nordøstre fag er der forneden på søndre hvælvkappes vestre flig malet årstallet 1517, der er skrevet på et bånd, hvis form og folder tegnes med skravering.

Alle ovennævnte billeder og dekorationer er i farveholdning og malemåde så beslægtede indbyrdes, at de må være udført samtidig, og årstallet på båndet angiver utvivlsomt, hvornår arbejdet fandt sted. Ved kirkesalens restaurering 1927 fandtes både på syd- og østvæggen spor af kalkmalede *†figurscener*, der ikke identificeredes, men øjensynligt er samhörørende med de bevarede kalkmalerier. Man må tænke sig, at der 1517 gennemførtes en udsmykning af hele rummet, hvilket sammenholdt med de jævaldrende arbejder i kirken (jfr. p. 1114 og 1138) røber en bemærkelsesværdig aktivitet i klostret i årtierne før reformationen.

†Kalkmalerier. 1) Ovennævnte figurscener. 2) *Draperier* på syd-, øst- og nordvæggen konstateredes 1927, sidstnævnte sted sås, at de var malet oven på flisemønstret. 3) 1705—06 malede Hermand Schuldt (i den ældre *†kirkesal*) med limfarve et »*gardin* på muren bag prædikestolen«³. 4) Vestfløjens kirkesal blev i 1880'erne forsynet med kalkmalede *dekorationer*, der fjernedes ved rummets almindelige istandsættelse 1927.

Henrik Frost 1973

Fig. 10. Århus hospital. Kirkesalens hvælv, kalkmalerier 1517: bønder (p. 1298). - *Vauling of the chapel, murals 1517: peasants.*

INVENTAR

Kirkesalens *nuværende inventar* er, bortset fra enkelte ældre stykker, der beskrives nedenfor, fremstillet, fortrinsvis efter tegning af Aksel Skov, og opstillet ved restaureringen i 1950'erne. Følgende genstande skal nævnes: *alterbord* af granit, på nedre del af den timeglasformede fod indhugget ringkors; på pladen benyttes en *alterdug* med kniplingskant og påsyet inskription »1868 M Riis 1954«; læderbetrukket *knæleskammel* og *alterskranke* af jern. Løse *stole*, udført af snedkermester Georg Hofmann; *pengeblok* af eg. *Orglet*, bygget 1961

Henrik Frost 1973 Fig. 11.

Århus hospital. Kirkesalens hvælv, kalkmalerier 1517: landsknægt og musikant (p. 1298).— *Vaulting of the chapel, murals 7,517: mercenary and musician.*

af Troels Krohn, Frederiksborg orgelbyggeri, Hillerød, har et manual med fire stemmer.

Det *ældre inventar*, fortrinsvis af fyrretræ, der i forrige århundrede opstilledes i kirkesalen (jfr. fig. 1), var i sine tidstypiske former sandsynligvis helt eller delvis anskaffet for den bevilling på 3600 kr., som 1879⁶ blev givet til kapellets indretning. Bevaret på stiftelsens loft er altrets *egetræskors* med Kristusfigur af støbt aluminium, den nedennævnte prædikestol samt en *salmenummertavle*, mens *†alterbord*, *†alterskranke* af smedjern og de faste *†bænke* er forsvundet.

L. L. 1972

Fig. 12. Århus hospital. Alterkande fra 1580'erne, skænket af hospitalsforstander Jacob Havemester (p. 1304). — Wine-jug from the 1580's. Fig. 13. Århus hospital. Alterkalk, skænket 1557 (p. 1302). — Altar chalice donated 1557.

I forbindelse med den *ældre* *†kirkedal* i kompleksets nordøstre hjørne nævnes en del *†inventarstykker* udover de genstande, der beskrives nedenfor. Som ovenfor nævnt tillader de sparsomme oplysninger ikke at angive rummets indretning eller udformningen af det *†panelværk* med gitre, hvormed det var adskilt fra sygestuerne. Fra inventarier og regnskaber skal anføres: 1690—1712 nævnes en silkebroderet *†lærredsdug* med fire adelige våbner; i sidste halvdel af 1600-tallet omtales Christian IV's *†bibel* i folio, købt 1649/50 af biskop Jacob Madsen³². I perioden omkring år 1700 synes der at have været seks *†stolestader*, desuden særlige *†stole* for præst, degn og forstander, de to førstnævnte lukkede med vinduer og forsynet med gardiner; 1705/06 malede Hermand Schuldt bl.a. »historier på runddelene på alkoverne«. På det ikke benyttede, af Jens Hiernøes nyklassicistiske formsprog³³ prægede forslag til rummets nyindretning (fig. 18), er ved siden af prædikestoletrappen placeret en lukket stol, utvivlsomt til præsten.

Altersølv. Kalk (fig. 13) 1557. Indskrift med graverede versaler på stand-kanten: »Denne kalck lod Anne Krestensdatther gøre Iacob Klensmed forstander same tid ano domini 1557«. Den forgyldte kalk, der er 18 cm høj, har nyt bæger med halvlåg og hældetud; den syvtungede, ret flade fod har glat

standkant over to profilringe; til den oprindelige kalk hører ligeledes skaftledene og knoppen, der har syv rudestillede bosser med graverede firblade. Såvel på knoppens over- som underside ligger syv spidse, krydsskraverede blade. Ingen stempler ses, bunden dækkes af plade; inventariet 1690/91 angiver vægten af kalk og disk til 34 lod. *Diske*. 1) Glat og flad, med indvielseskors på randen, forgyldt, 13,9 cm i tv. Randen forstærket på undersiden. 2) 1969, af sterlingsølv, tv. 12,6 cm. Under bunden stemplet »A. F. Rasmussen«.

Oblatæske (fig. 14), o. 1690. Med skriveskrift under bunden graveret: »Givet til en Oblat-æske ved Alteret i Aarhus Hospitals Kirke, og skulde Guds Tieneste der ophøre Sælges den Byens Fattig Cassa til Beste. Friderich Rasch

L. L. 1972

Henrik Frost 1973

Fig. 14. Århus hospital. Oblatæske fra slutningen af 1600-tallet, skænket 1790 af hospitalspræst Friderich Rasch og hustru (p. 1303). — *Wafer-box from the close of the 17th century, donated 1790.* Fig. 15. Århus hospital. Senmiddelalderlig alterstage, formentlig skænket 1707/08 af biskop Bræm (p. 1305). — *Altar candlestick of brass from the close of the 15th century, presumably donated 1707 / 08.*

Fig. 16. Århus hospital. Dåbsfad fra 1500-tallet (p. 1306). — Baptismal dish from the 16th century, of brass re-plated with silver. L. L. 1972

Hospitals Præst og Hustrue Johanne Friderica Lassen 1790«. Den cylindriske æske, 4,6 cm høj, 8,7 cm i tv.m., har standplade med buklet kant og tilsvarende låg. På dettes flade overside er indgraveret en bladkrans omfattende et dobbeltvåben, til venstre krucifiks, hjelmtegn tre roser over kranium, til højre oprullet slange, hjelmtegn fugl med kvist i næbbet. Over våbnerne graveret de uidentificerede initialer N L S og M H D, nedenunder står årstallet 1690.

På siden af cylinderen er graveret en omløbende landskabstegning hvorover Jacobs kamp med englen, en bygning, en vandringsmand samt to flyvende engle. Den ene holder et skriftbånd, hvorpå står »Soli Deo Gloria« (Gud alene æren). Figurerne danner ophold mellem sentenser, indgraveret med skriveskrift: »Herre! ieg sliper dig icke / Før du velsigner mig« og »Jeg er langt ringere end ald / Herrens miskundhed som hand har / bewist sin ringe tienner«. Under æskens bund er foruden ovennævnte giverindskrift to ens stempler for Århusmesteren Johan Henriksen Plumb (Bøje nr. 3294).

Vinkande (fig. 12), ejerdatering 1584, med graverede versaler » Iochim Hagemester fød til Rostock hafver thenne kande gifven til thet hospital y Aarhus closter for sande til thet alter. . .«. Kanden, der er 18 cm høj, har pære-

Henrik Frost 1973

Fig. 17. Århus hospital. Lysekrone fra sidste del af 1700-tallet, skænket 1787 af hospitalsforstanderen, borgmester Niels Rohde (p. 1307). — *Chandelier of brass from the close of the 18th century.*

formet korpus og en enkel, svunget hank, der forneden ender i en krum afskæring og på ydersiden er dekoreret med graveret bladværk. Det let hvælvede låg har en glat, smal krave og drevne kartoucher vekslende med frugtbundter omkring en hvælvet midtknap. Her er graveret initialerne I. H. og et symmetrisk kartoucheskjold med en kronet, stående løve. Støbt, kartoucheformet gæk med på begge sider samme relief: Treenigheden. Ved kandens munding omløbende kartouchebort med akantusblade med nedhængende tunger. Imellem to af disse er graveret initialerne I. H. over kartoucheskjold med bomærke. Til siderne for skjoldet står årstallet 1584, og længere nede på korpus den ovenfor citerede giverindskrift, som henfører kanden til Jacob Havemester, der var hospitalsforstander 1574—79 og boede i stiftelsen til sin død 1598 (begravet i Frue Kirke, p. 1244). Under bunden er graveret samme bomærke som det ovenfor omtalte, flankeret af initialerne I og H, samt et uidentificeret guldsmedestempel (fig. 20). Inventariet 1690/91 angiver kandens vægt til 35 lod. *Alterstager* (fig. 15), o. 1500, 44,5 cm høje, af messing. De to stager, hvis skafters snoning varierer den almindeligste, sengotiske type, tilhører en relativt

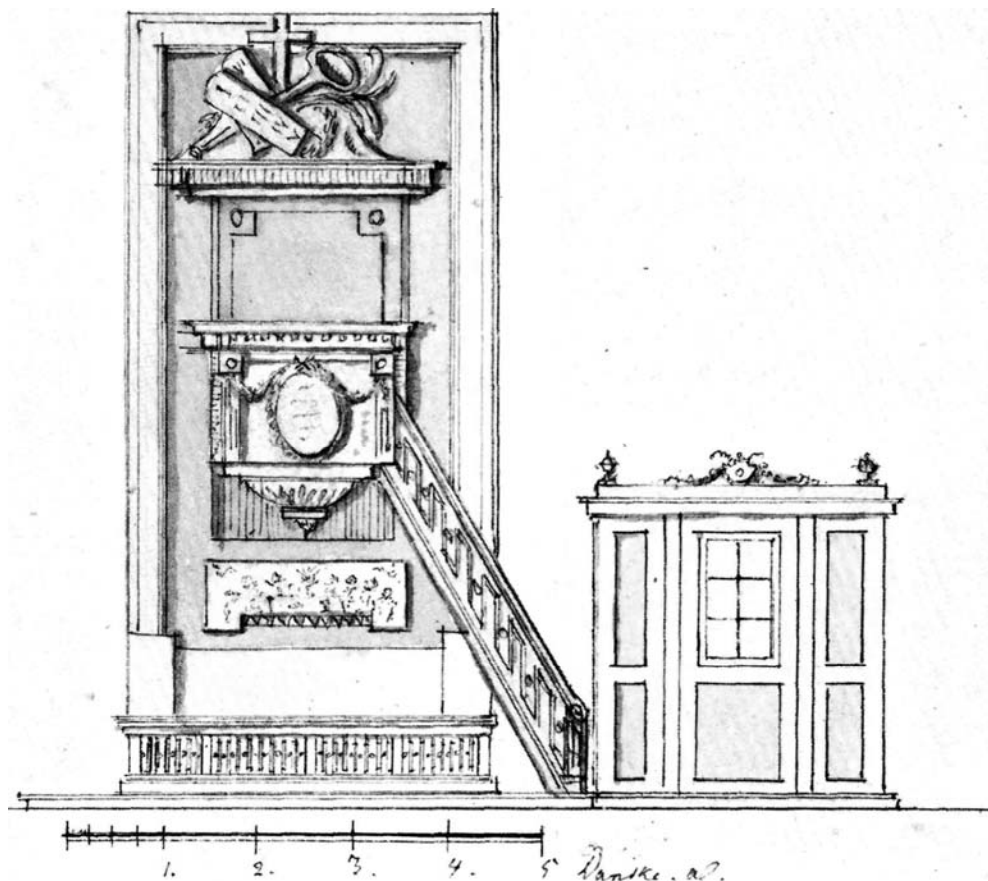

Fig. 18. Århus hospital. Forslag til alter, prædikestol m.v. 1:50. Tegningen tilhører projektet fig. 5. — Proposal for the chapel's altar, pulpit etc. 1:50. The drawing belongs to the plan fig. 5.

fåtallig, geografisk spredt gruppe, der synes at have en særlig udbredelse i Vestsjælland. Begge skåle repareret og lysepiggene nye. Stagerne er sandsynligvis identiske med det par, som biskop Johannes Bræm ifølge inventariet forærede til altret 1707/08. To *†alterstager* af tin, vægt 11 skålpund (godt 5 kg) nævnes i inventariet 1690—1712.

Dåbsfad (fig. 16), 1500-tallet, utvivlsomt sydtysk, af forsølvet messing; tv. 40,3 cm, 4 cm dybt i midten, 5,5 i siden. I bunden cirkulært felt med usædvanlig, dreven fremstilling af engel med to tomme skjolde, ophængt i bånd, indrammet af vulst og kranset af ulæselig minuskelindskrift, yderst en gren, hvorom bladranke³⁴ snor sig. På fadets rand, hvis ydre del formentlig er afklippet, indstemplede, små, drueklaselignende mærker. Langs bundens kant på undersiden forstærkning med svær sølvpålodning. I væggen ved siden af altret er fastgjort jernring, hvori dåbsfadet lægges ved brug. Fadet tilhører Vor Frue kirke.

Prædikestole. 1) 1955, tresidig, tegnet af Aksel Skov, af japansk eg, sokkel af mørkrød marmor (jfr. fig. 2). 2) O. 1885, mangekantet, nyrenæssanceform, stillet på stolpe og hævet fire trin over gulvet (jfr. fig. 1); nu på loftet.

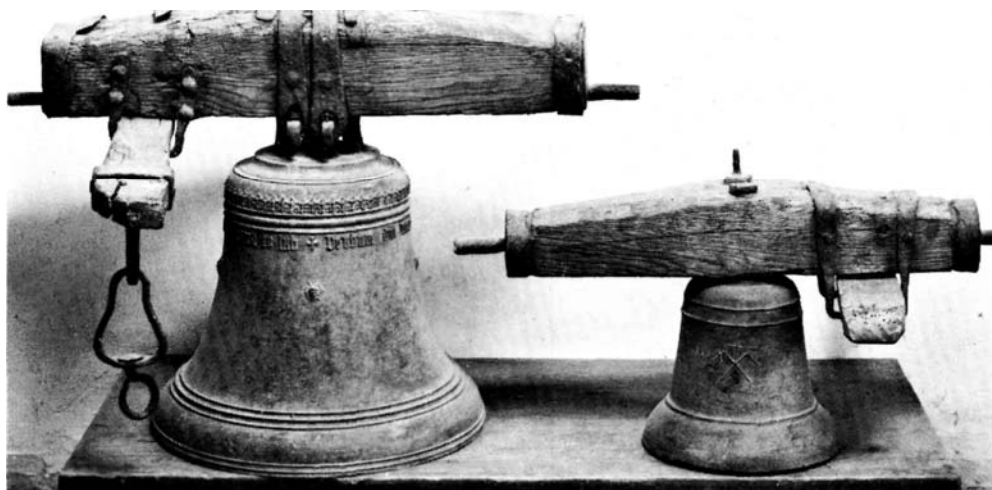
* *Prædikestol*, 1700—50. Fire sider bevaret af en 105 cm høj fyrretræskurv med spejlfyldinger i glatte rammer og enkle profillister til gesims og postament; under egetræsmaling blågrøn staffering. Ved stolens overkant påsat en jernstang, afsluttet med knyttet hånd og sikkert beregnet til bæring af timeglas. Stolen er 1931 fremdraget på hospitalets loft og overført til Den gamle By (inv. nr. 77:41).

En **lydhimmel* af eg, der ligeledes i dårlig stand fandtes samme sted og muligvis har hørt sammen med prædikestolen, er uregelmæssigt ottekantet og har siddet ud fra en væg; dele af ophængningens jernstænger bevaret. Hver af frisens frie sider har et glat felt, indrammet af profillister og bosser; den karnis-profilerede gesims er forneden smykket med profileret tandsnit; kassetteloft dannet ved pålagte lister; spor af hænge- og topstykker. Før afrensning var der indvendig rester af blå farve, udvendig tre lag staffering, hvoraf de to yngste var grå marmorering. Den gamle By (inv. nr. 295:31).

†*Prædikestol*, der nævnes i de bevarede regnskaber 1648—1712, nystafferedes 1650/51 og repareredes 1690/91; i forbindelse med gulvoplægning i mandsstuen 1695/96 opmuredes fem trin, »som præsten til prædikestoel opgår på«. Snedker Niels Nielsen foretog en istandsættelse 1704/05 og udførte en ny trappe med panelværk, på samme tid som foden under stolen blev opmuret påny. Det ovenfor omtalte, ikke benyttede *projekt* til kirkesalens indretning (fig. 18) viser den for den senere del af 1700-tallet karakteristiske kombination af prædikestol og alter (jfr. f. eks. DK. Kbh. By, IV, 38).

Lysekroner. 1) (Fig. 17) skænket 1787 af hospitalsforstander, borgmester Niels Rohde ». . . den 2. Augusti efter at Hospitalet ved en Hoved Reparation var bleven indrettet og Forandret saaledes Som det nu til Merre Beqvemmelighed For Lemmerne befindes. . . .«. Messingkronen har 6 + 4, stærkt svungne lysearme med dobbelte, knækkede led, der bærer de tallerkenformede dråbe-skåle. Derimellem — formede pryddarme med bugtede trådudløbere; forneden seks, der har sekstunget bladkrans under profileret spir, foroven fire med gennembrudt, bladformet refleksblomst. Skaftet har lange, let koniske led og øverst en flad kugle, hvorpå en storkelignende fugl ligger som topfigur; ret stor hængekugle med giverindskriften graveret med skrivebogstaver. Ligesom på den nært beslægtede krone i Flade kirke på Mors (DK. Tisted p. 990) har kuglen profileret hængeknop. I midterste fag i vestsiden.

2) Slutningen af 1600-tallet, skænket anonymt 1965. Seks — formede lyse-arme, der bærer relativt flade dråbeskåle; på en opadgående udløber i fortsættelse af hver arms ydre bue sidder en fugl. På de seks volutformede pryddarme er

N. E. 1977

Fig. 19. *Klokker, muligvis fra hospitalets tårn (p. 1297). T.v. støbt 1650 af Mathias Benninck, Lybæk. T.h. senmiddelalderlig med uidentificeret støbermærke (p. 1308). Den gamle By. — Bells possibly from the ridge turret of the hospital (cf. p. 1003, fig. 1), which was demolished 1691/92. The bell on the left was cast 1560 by Mathias Benninck, Lübeck, the other is late medieval. Now in the museum "Den gamle By", Århus.

klokkeformede blomster. Foroven på skaftet sidder bøjleformede pryddarme, der løber ud i spidse blade og bærer refleksskåle med tunget rand. Skaftet består af en række konvekse led og fornyet topled med flakt ørn. Lidt flad hængeskugle med profileret knop og hængering. I midterste fag i østsiden.

Lille *†messaginglysekrone*, skænket 1691 af »velfornemme unge mand« Søren Laasbye³, er måske identisk med en siden forsvunden krone, hvis salg ministeriet modsatte sig 1882⁶.

*Klokker (fig. 19). 1) 1400-tallet(?). Højde til kronepladen 19 cm (selv kronen skjult i bommen), tv. 21,5 cm. Over den brede, udkragende slagring een rundstav, på halsen to; midt på legemet et uidentificeret støbermærke i relief. Vuggebom med tværmarm af træ til fastgørelse af ringereb. Den gamle By (inv. nr. A. M. 386) (jfr. nedenfor).

2) 1560, støbt af Mathias Benninck, kanon- og klokkestøber i Lybæk³⁵. Indskrift på halsen med reliefminuskier: »Verbum d(omi)ni manet in eternum anno MDLX noct³⁶ mi mathis benninck to lub« (Herrens ord bliver evindeligt, år 1560 støbte Mathias Benninck i Lybæk mig). Højde 38,5 cm, tv. 37,5 cm. To rundstave på slagkanten, tre over slagringen og tre oven for indskriften; herover en gotisk korsblomstrække og øverst hulkel, ledsaget af rundstav. På klokkelegemet fire små reliefløvemasker med udrakt tunge. Vuggebom med tværmarm til fastgørelse af ringereb³⁷. Den gamle By (inv. nr. A. M. 385).

Hospitalet ejede to klokker, der 1693³, efter at tagrytteren var taget ned, hang under et blyhængt halvtæg på østgavlen af kompleksets nordre fløj. 1826³⁸ og 1864⁶ var klokkerne ophængt i »den lille sidebygning ved Frue kirketårn, ved indgangen til stiftelsen« (jfr. p. 1066). Begge klokker, der nu indgår i Den gamle Bys lokalsamling, kan tænkes at stamme fra hospitalet og være tilgået museet efter klosterkompleksets ombygning i forrige århundrede.

KILDER OG HENVISNINGER

Udover de arkivalier m.v., der er nævnt under Vor Frue kirke (p. 1256), skal anføres: *LA. Vib.* Århus bispeark. Regnskabsbøger for Århus hospital 1648—1728, med inventarier (C 3. 2541—46); Stiftsøvrighedens journal 1846—99 (C 3.731—38); Århus hospitalsark. Kopibog 1772—95 (C 652.8); Ryggesag 1876 (G 652. 2); Århus byfogedark. Tingbøger 1667 ff (R 56. 5 ff). — *NM* Indberetninger: H. Rorre 1927 og 1956 (kalkmalerier). — Vibeke Michelsen og Stig Hornshøj-Møller 1969 (kalkmalerier og inventar). — *Redaktion*: Kjeld de Fine Licht.

Før restaureringen i 1950'erne foranledigede arkitekt Aksel Skov, at Hammerschmidt Foto optog en serie *fotografier* af kirkesalen; disse billeder findes hos forstanderen for Vor Frue kloster.

Forkortelser som p. 42—44 og 1257.

¹ *LA Vib.* Århus bispeark. Århus kirker 1595—1747 (G 3—487); Thomsen, 24, 81—83, 99 ff; jfr. p. 1258, note 25. ² *LA Vib.* Århus bispeark. Århus kirker 1840—46 (C 3—496). ³ *LA Vib.* Århus bispeark. Rgsk. for Århus hospital 1648—1712, med inventarier (C 3 2541—45); jfr. desuden synsforretninger, særligt 8. juni 1667, 15. nov. 1672 og 3. nov. 1678. Århus byfogedark. Tingbøger (R 56 5,9 og 11). ⁴ Jfr. f.eks. DK. Kbh. Ry IVp. 22 ff; DK. Frdb. p. 511 ff; DK. Maribo p. 244. I Randers hospital lå kirkesalen i hjørnet mellem to fløje, H. Heilesen: Randers Klosters historie. Randers 1958, 90—91. ⁵ Thomsen, 24; ÅgT II, 351 ff., 368—69, 385 ff., III, 199. ⁶ *LA Vib.* Århus bispeark. Stiftsøvrighedens journal 1846—99 (G 3 731—38). ⁷ Thomsen, passim. ⁸ *LA Vib.* Århus hosp. ark. Rygge-sag 1876 (C 652—2); note 6. ⁹ *LA Vib.* Århus hosp. ark. Ryggesag 1876 (G 652—2). ¹⁰ Thomsen, 35. ¹¹ Noterne 6 og 10. ¹² Det særlige Rygningssyn, Journ. nr. henholdsvis 48/26, 12/27 og 176/56. Nord- og østfløjens ombygning 1973—76 ved Jørgen Malling og Jens Vilhelmsen har ikke berørt kirkesalen, jfr. AarhStifttidende 9. marts 1975. ¹³ En del mønter fra Christian IV's tid fundet ved den ene niches åbning, NM Møntsamling FP 1654. ¹⁴ Notebog XV; Afstøbning i DgR, inv. nr. 439 : 62. ¹⁵ Et par lidt undersætsige paralleller til det kapitæl, hvis hjørneblade har næsten geometrisk korrekt kugleform, kendes fra domkirkerne i Roskilde (DK. Kbh. Amt p. 1416 med henv.) og Slesvig (Die Kunstdenkmäler der Stadt S. II, 1966, 200, 280), jfr. DK. Ribe, 1. bind. ¹⁶ Jfr. Lorenzen 1906, 21 ff. Ved restaureringen i 1950'erne fandtes i fløjen en munkesten, stemplet med nøgle, DgR., inv. nr. 521A : 58. Yngre stemplede sten samme sted: 522 : 58 (Stenderup ved Horsens), 523 : 58 (Aarslev-Tilst) og 524A—C:58 (Roust-høj). — En del fragmenter af *glasmaleri* er fundet dels i rummets gulvfyld (NM inv. nr. D 286/1952), dels i hvælvlomme (NM inv. nr. D 283—85/1952 og 287—91/1952). I sidstnævnte gruppe udmærker sig stykker af et cirkulært bispebillede (diameter 13 cm), der henføres til tiden omkring år 1500 og på linie med andre vidnesbyrd kan støtte antagelsen af byggeaktivitet i klostrets vestfløj i denne periode. ¹⁷ Jfr. A. Kreiminger: Das schwarze Kloster in Seestadt Wismar, München 1938, 203 f, 268 ff. ¹⁸ Munkesten, stemplet med krone, indleveredes 1876 til NM (inv. nr. D 979); desuden DgR, inv. nr.

871 A—B:52, jfr. 2029:58 og NM inv. nr. D 431/1972. Det kan dog ikke udelukkes, at stenene stammer fra klostergangen.¹⁹ Lorenzen 1906, fig. 17.²⁰ Jfr. A. Kreiminger: *Das schwarze Kloster in Seestadt Wismar*, München 1938, 191—93; H. Græbe: *Ribe Skt. Katharinæ kloster*. Ribe 1978, 49 ff.²¹ Lorenzen 1906, flg. 15.²² KancBrevb. 22. okt.²³ LA Vib. Århus bispeark. Rgsk. for Århus hospital 1713—28 (C 3—2546).²⁴ Thomsen, 23—4, jfr. 142—46.²⁵ LA Vib. Århus hosp. ark. Kopibog 1772—95 (C 652—8). Tegningen kan være identisk med nedennævnte. Ang. Anders Kruse, O. Norn: *Bygmester Anders Kruse. Kulturminster V*, 1944, 33—74. Jfr. samme: *Billedhugger Jens Hiernøe og hans kirkelige Arbejder i Vejle Amt*. Vejle Amts Aarbog 1938, 168—206.²⁶ Jfr. N. J. Israelsen: *Murermester Johan Friederich Colwitz. ØJyHjemst. XXIX*, 1964, 62—73.²⁷ Det er Thomas Lassen, som i Statsbibliotekets Kort- og billedsamling har fremdraget tegningen; den er uden proveniens, og det sekundært beskårne journalnummer er vistnok d 14 0 90280.²⁸ Kgl. Bibl. NyKglSaml. 413 o, 2°. Copie af Collegial-breve til stiftamtmanden og biskoppen for Århus St. 1690—1785.²⁹ Noterne 25 og 28; Thomsen, 24—25. N. J. Israelsen har meddelt, at ombygningen anmeldtes af konstruktøren J. Maag 4. april 1878 (Århus bygningsinspektorat, Vestergade 8), samt at murerarbejdet synedes 13. marts samme år (Århus bygningskommissions arkiv, Erhvervs-arkivet).³⁰ Indb. NM, jfr. *Det særlige Bygningssyn*, journ. nr. 48/26, 527/26 og 12/27.³¹ R. Broby-Johansen: *Den danske Billedbibel*, 1947, 162.³² Inventariet skriver: Høilærde Dr. Jacob Mattiassen.³³ Jfr. den i note 25 nævnte litteratur.³⁴ Samme tidselbladrække optræder på et fad (i *Kulturen i Lund*), der henføres til Nürnberg og dateres til tiden omkring år 1600, W. Karlson: *Dopfat och dopskålar. Kulturens årsbok 1957*, bild 13.³⁵ Som efterfølger for Karsten Middeldorp udnævntes MB 1560/61 til støbemester for Lybæks råd, og vor klokke er således et af hans første arbejder i denne stilling. Jfr. T. Hach: *Lübecker Glockenkunde*, Lybæk 1913, 212 ff.; C. Nyrop: *Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere*, 1882, 48.³⁶ De læderede bogstaver står utvivlsomt for goet, jfr. klokke i Sludstrup (DK Sorø, p. 699).³⁷ En klokkestreng nævnes 1648/49 (note 3).³⁸ LA Vib. Århus bispeark. Kirkerghsk. Bilag (C 3—2328).

Poul Pedersen 1979

Fig. 20. Århus hospital. Alterkandens mesterstempel og ejermærke, ca. 4:1 (p. 1305). — *On the bottom of the wine-jug (fig. 12) are these hallmarks belonging presumably to the silversmith, who however is not identified (left), and to the original owner Iacob Havemester (right).*

ÅRHUS HOSPITAL CHURCH

After the Reformation, when the church of the Black friars was chosen as parish church (p. 1282), the wings were turned into a hospital in 1541 with Royal Assent. This foundation, which is now a home for the elderly, is still part of the complex. In the course of time the Mediaeval site has fundamentally changed, especially during the period 1877—79, when the east wing and most of the north wing were both renovated from cellar to roof. The hospital *chapel*, before this rebuilding, was situated in the north-east corner of the complex (p. 1013, fig. 5, 2), but subsequently in a Late Mediaeval hall in the west wing (fig. 4A, cf. p. 1013, fig. 5, 3). In this hall (figs. 1—3) are found columns composed of earlier elements, of which the undoubtedly Gothland limestone *capitals* from the middle of the 13th century are the most important features (fig. 6). *The murals* are by inscription dated to 1517 and included a number of figures of which the *Intercession for Mankind* (fig. 8) and the *Adoration of the Magi* (fig. 9) on the north wall are still preserved.

The *furnishings* of the present chapel were provided during a restoration in the 1950's, with the exception of a few earlier articles. The chapel, which disappeared in 1877—79, somehow was connected to the wards of the north and east wings, but there is no further information available about the construction of the wooden screening. Of the furniture preserved from earlier times the *altar silver* (figs. 12—14) is most worthy of note. A pair of *bells* (fig. 19), now in Den gamle By museum in Århus, may have hung in the hospital's ridge turret (cf. p. 1003, fig. 1) which was taken down in 1691/92.